ІВАН МЕЛЕЖ

Перад навальніцай

Іван Мележ

ПЕРАД НАВАЛЬНІЦАЙ

апавяданне

Раса не выпала — быць дажджу.
Народная прыкмета

Пачалося ўсё пасля полудня.

Стала вельмі душна. Сонца паўзло на захад, а задуха не толькі не спадала — гусцела і гусцела. Сарочка ліпла да спіны, мокла, як на дажджы.

Тады Алена і заўважыла: на небасхіле, над цёмна-зялёнай сцяной дубняку і асінніку, пухнуць белыя горы. Іх клубы зіхацелі так, што сляпіла вочы. Як толькі хлопцы давяршылі стог каля рэчкі, Алена сказала ім пабраць граблі ды ісці на падмогу жанкам.

Хлопцы, штурхаючыся, перакідваючыся жартамі, пайшлі па лузе.

Іх было сямёра. Аленін брат Грышка Атрошка, самы дарослы з іх, шырокі ў плячах, з русым кучаравым чубам, меў дваццаць адзін год, а ўсе іншыя былі шмат маладзей. Паўлік Чарняк і яшчэ трое — зусім дзеці, мусіць, і па пятнаццаць гадоў не мелі,— але касілі ўжо, бо добрых касцоў неставала, а тут такая немагата — кожны чалавек патрэбны.

Жанчыны і дзяўчаты моўчкі зграбалі сена...

— Гэй вы, нездалякі! Цэлыя дні тут топчацеся, а работы не відаць...— падышоўшы да грабцоў, крыкнуў Грышка. Ён пальцамі расчасаў, адкінуў назад свой хвацкі непаслухмяны чуб.

— На нас спадзяюцца,— падхапіў самы малы з хлопцаў, Паўлік Чарняк. Ён кутком губ пагардліва цыркнуў сліну, падобна таму, як гэта рабіў Грышка.

— Глядзіце, герой які! — адгукнулася Лізавета.— Брыво калясом і сапель пад насом... Як вас зваць? Нешта ў нас такіх, здаецца, не было. Адкуль вы прыехалі? Ах, гэта ж Паўлік...

Жанчыны зарагаталі.

Алена заняла пракос поруч з Маланняй, пачала скатваць вал. Яна абыякава слухала смешкі хлопцаў і дзяўчат, Лізавеціны кепікі над Паўлікам. Заўважыла адно, як Лізавета некалькі разоў прыхільна зірнула на Грышку.

«Хлопец які! — падумала з гонарам і шкадаваннем Алена.— І трэба ж — гэтае вока...»

Грышку пад Штэцінам асколкамі міны раніла ў шыю і вока. Шыю вылечылі, а вось з вокам горш — папала туды драбніца з пылінку, а хлопцу прыйшлося застацца калекам...

Ад лесу па пракосах, па шызых купах лазняку, па стагах нячутна і хутка падступіў прыцемак. Пасля яшчэ раз прабілася было сонца, і луг, як вялізнае лясное возера, прамяніста зазіхацеў. Праз некалькі хвілін цень зноў насунуўся.

Аднак, хоць сонца не было, млеў духмень. Усё наваколле драмала ў такой цішыні, што ні адна травінка, здавалася, не варушылася.

А хмары паўзлі. Яны прайшлі над галавой бліскучым празрыстым краем. Неба падзялілася — справа папранейшаму сінеў чысты глыбокі блакіт, а злева — грудзіліся хмары, над галавой — белыя, высокія, а там далей — цёмныя, панурыя, сіняватыя; ад іх да зямлі спадалі мутныя пісягі.

Яшчэ да таго часу, як зайшло сонца, на пракосы лёг змрок. Людзі перасталі гаварыць і толькі маўкліва скатвалі вал за валам ды капілі. Чым цяжэй лажыўся змрок, тым больш маўклівыя станавіліся людзі, тым хутчэй рукі ўпраўляліся з граблямі.

Усе яшчэ з паўгадзіны граблі і капілі ў прыцемку. Рукі нібы прышпілі да грабель.

— Ой, жанкі!.. Колькі ж гэта так рабіць! — звонкім гарэзным голасам крыкнула раптам Лізавета.— Ой, не магу!..

Яна кінула граблі і з рогатам упала ў капу.

— Найшла час скаліцца! — сярдзіта прабурчала старая Малання.— Няма на цябе ўгамону!..

Жанчыны, хлопцы і дзяўчаты нібы ачнуліся. Лізавету, якая клялася, што «не ўстане сама, калі не памогуць», Грышка Атрошка і дзяўчаты падхапілі пад рукі і стомленым, але вясёлым натоўпам рушылі да буданоў. На пракосах засталася адна Алена...

Некалькі хвілін яна стаяла нерухома, зморана абапіраючыся на граблі, слухаючы галасы, што спакваля аддаляліся, потым выпрасталася, ускінула граблі на плячо і павольна пайшла,— але не ўслед за грабцамі сваёй брыгады, а ў адваротны бок, цераз непрыбраныя пракосы.

Каля цёмнай купы лазняку спынілася.

Вечар быў млосны, дзённая спёка ўжо сышла, але ў паветры яшчэ патыхала духменем...

Алена каторы раз абвяла позіркам неба — над галавой нізка варушыліся важкія хмары. Правей, над чорным ламаным абрысам лесу, зелянела вялікая лапіна з мігатлівымі зорамі. Злева, на даляглядзе, раз-два мігнулі зарніцы.

Тут, пры лазняку, канчаюцца рады, якія грабцы з яе брыгады не ўправіліся прыбраць...

Калі б не збіралася на дождж, Алена не трывожылася б за гэтыя рады: невялікая бяда — не прыбралі сёння, дык прыбяруць заўтра, абы толькі была трава не мокрая...

Але яна чула — дажджу не мінуць.

З вялікім намаганнем прымусіла сябе Алена адарвацца ад гэтых непрыбраных пракосаў і пайсці наўпрасткі цераз луг следам за ўсімі, да буданоў.

Калі яна падышла да вогнішча, пры ім некалькі чалавек

ужо канчалі вячэраць. Усе іншыя разышліся. Сучча на вогнішчы дагарэла, і цяпер, то ўспыхваючы, то хмурачыся, тлелі зыркія барвовыя вугольчыкі. Алена намацала ў цемры за вогнішчам сухую ламачыну, адламала ад яе галінкі. Вогнішча не ўзгаралася. Алена нахілілася да вуголля, пачала дзьмухаць, пакуль не ўспыхнуў весела агеньчык.

«Як рана сёння ляглі спаць,— падумала яна.— Відаць-такі вельмі ўсе змарыліся». У другія дні можа да світання рассыпаўся адсюль па ўсёй сенажаці малады нястрымны смех, суладна разліваліся песні.

Яна разламала таўсцейшую галіну і паклала на агеньчык.

Полымя ўспыхнула ярчэй, з трэскам весела пабегла па ламаччы. Цемра адступіла ад дуба, што стаяў непадалёк, ясна акрэсліўся закаваны ў тоўстую кару камель. Угары засвяцілася густое лісце і жылістае сплеценае галлё.

Алена адсунулася ад агню, які пачаў патыхаць гарачынёю. На яе твары, задуменным і неспакойным, з шыракаватым дабрадушным ротам, на тонкай шыі, на шырокіх працавітых руках, на старэнькай з нейкімі паліняльімі кветкамі кофтачцы хадзілі святло і цені. Была яна з выгляду кволая, непрыкметная, толькі рукі мела дужыя, сапраўдныя сялянскія рукі, — яны цяпер спачывалі на каленях.

Жанчына, што зварыла вячэру, наліла ў пагнутую бляшаную міску крупніку, падала Алене.

Пасля вячэры пры вогнішчы засталіся толькі Алена ды Малання, хударлявая старая жанчына з вострымі зеленаватымі вачыма, з сярдзітым заломам брывей. Падсеўшы да брыгадзіра, Малання стала распытваць, як ідзе ў калгасе жніво.

Ад таго часу, як пачалі жаць, большасць калгаснікаў паехала ў поле; на лузе пакінулі Маланню ды некалькі маладых касцоў і грабцоў. Яны тут днявалі і начавалі.

Весткі пра жыццё ў калгасе, да якога адсюль было сем кіламетраў, прыносілі людзі, што па той ці іншай справе наязджалі сюды. Алена прыехала з калгаса толькі ўчора, усе першыя дні жніва яна працавала на полі, і Малання цяпер не давала ёй спакою сваімі роспытамі.

Нагаманіўшыся, Алена і Малання падняліся, пайшлі ад вогнішча, якое на той час зусім згасла. Малання адразу падалася ў будан спаць, а брыгадзір нейкі час стаяла яшчэ на двары. Вечар быў па-ранейшаму задушны і млосны. У натруджаных Алёніных нагах млела стома.

«Жніво заспела, а тут касавіца не спраўлена,— варухнулася неспакойная думка.— Да ўсяго — гэты дождж... Сена, як перац,— аж шамаціць, а тут, чаго добрага, змокне ўсё...» Яна скубнула са страхі будана жмут травы, скамячыла — сена было сухое, як удзень, раса не прыхапіла яго.

«Каб не спалі людзі,— хоць ты цяпер прыбірай».

За лесам, на чорным даляглядзе, нясмела міргалі зарніцы. Раптам да яе дайшло мернае, аднастайнае — ч-чап-чап-чап; гэта плыў па Прыпяці параход з Мазыра ў Кіеў. Ён праходзіць кожны раз у адну пару,— хоць бы калі прамінуў ноч...

Алена наўколенцах улезла ў будан. Малання ўжо спала; побач з ёю, шырока раскінуўшы рукі, нібы намагаючыся заняць увесь будан, ляжала Лізавета. Алена адвяла яе руку ўбок, прылегла поруч з дзяўчынаю. Ледзь толькі заплюшчыла вочы, адразу правалілася ў забыццё. Нібы не было ні трывогі, Ці клопатаў.

Яна заснула так моцна, што здавалася — да рання нішто не абудзіць яе.

Аднак не мінула і паўгадзіны, як Алена неспадзявана прачнулася — трывожная, з такім прыкрым адчуваннем, быццам пабачыла непрыемны сон. Напэўна, неспакойныя думкі не пакідалі яе і ў сне.

Устала, выйшла з будана, зірнула на неба. «Няўжо не

такі не пройдзе бокам?»

Хмары ў чорным небе па-ранейшаму бесперастанку варушыліся. Непадалёк, на міг асвятліўшы блізкія кусты, палыхнула бліскавіца.

Алена вярнулася ў будан. Драмала яна цяпер так квола, што праз сон чула вуркатанне далёкіх грымотаў. Калі яна абудзілася зноў, у грудзях штосьці ныла. Паветра пасвяжэла, хадзіў ціхі, але неспакойны вецер, шамацеў сухім лісцем над галавою, у страсе будана.

«Дождж хутка!» — кальнула здагадка.

Алена паднялася, выбралася з будана. Змрок, што ахутваў усё наваколле, быў цяпер не такі густы, як з вечара. Справа на небасхіле ўсё яшчэ зелянеў шматок неба з мігатлівымі зорамі. Ён не пашырыўся, як чакала Алена, а звузіўся.

У страсе будана трывожна шалясцела сухое лісце. З Прыпяці, як і раней, даходзіла бяссоннае ч-чап-чап-чап, — параход, відаць, аддаляўся, бо шум яго пацішэў...

«Прыб'е сена... Чакай пасля, пакуль прасохне. Будзеш сядзець, як прывязаная, каля гэтых пракосаў...»

А ўсё было б інакш, каб яны хоць скапілі. Пройдзе дождж, выблісне сонейка, разварушы капу, не паспееш азірнуцца — падсохне. Бяры ды стагуй пахучае, як рута, сена. Крыўдна Алене яшчэ таму, што сена несабранага засталося мала, за дзве гадзіны, каб добра ўзяліся, дакончылі б. Яна з вечара збіралася папрасіць людзей пасля вячэры вярнуцца на пракосы, але, як падышла да вогнішча ды пабачыла, якія стомленыя ўсе, перадумала. Цяпер Алене здавалася, што чакаць больш нельга. Трэба хутчэй будзіць усіх...

У гэтую хвіліну яна пачула прыцішаны далечынёю працяжны гудок парахода і падумала, што там таксама не спяць. І на полі, мусіць, многа людзей не спіць — возяць снапы ці сціртуюць...

Ледзь толькі намерылася яна пабудзіць Маланню, як

убачыла што старая выбіраецца з будана.

— Не спіцца, цётка Малання?

— Не спіцца,— прабурчала старая.— Дождж будзе, хай ён згіне...— Яна ўзялася рукой за спіну і застагнала: — О-ох! Паясніцу ломіць. Не дай бог, у крук сагне. Тады мой зноў спакою не дасць. Гэта, скажа, за тваю злосць!.. Алёнка, як жа тое сена, што пры лазняку?

— Я таксама думаю пра гэта... Добра б — прыбраць,— адказала Алена, з радасцю адчуваючы, што старая непакоіцца пра тое самае.— Я хачу, цётка, пабудзіць людзей...

— А што ж! Будзі,— сказала рашуча старая.— Усіх будзі!..

— Я скажу — баявая трывога,— прыйшло раптам Алене ў галаву.— Як у партызанах...

Першай яна раскатурхала Лізавету:

— Лізавета, а Лізавета, трывога!

Тая хутка ўсхапілася, ударыўшыся галавою аб нейкі сук у будане, спрасонку не ўцяміла.

— Што? Трывога? Якая трывога?

— Сена трэба даграбці... Дождж!

Калі ішлі на пракосы, былі маўклівыя і ціхія. Грыша Атрошка спрасонку спатыкнуўся аб купіну, басам вылаяўся.

— Ліха на іх, наставяць тут купін! — пакпіла Лізавета.

Раптам чорнае неба расшчапілася, успыхнула зломамі агністая шчыліна, і сіні бляск ураз выхапіў з цемры зубчасты край лесу, копы, пракосы, людзей, што ішлі з граблямі.

Праз хвіліну наваліўся змрок, чорны і цяжкі. Пасля святла ён здаваўся яшчэ чарнейшы, чым звычайна. На

луг упаў і пакаціўся гром. Гэта адразу абудзіла ўсіх, адагнала дрымоту. Людзі пайшлі ўподбег.

— Тут!.. Пачынайце! — скамандавала Алена, калі дайшла да непрыбраных пракосаў.

Алена першая зачапіла граблямі сена з краю пракоса. Хутка і старанна зграбала яна траву, скатвала ў вал. Вал рабіўся ўсё большы, і каціць яго станавілася з кожным крокам цяжэй.

Аднак яна старалася не прыпыняць ходу. Адкуль толькі сіла бралася ў гэтай кволай з выгляду жанчыны! Звычайна павольная, ціхая, Алена ў гэтую трывожную хвіліну нібы перамянілася.

Поруч з ёй вядуць свае рады Маланння і Лізавета. На першай пары ўсе трое ідуць разам, потым Маланння пачынае патроху нібы адставаць.

Алена хутка і звыкла варочае граблямі. Ёй няма калі сачыць за тымі, што грабуць разам з ёю, аднак ні на хвіліну яна не губляе адчування, што тыя поруч. Гэта прыдае моцы. Нібы не адна яна коціць свой вал, а коцяць гэты вал разам з ёю і Маланння, і Лізавета, і Грышка. Усе яны зліліся з Аленай у адно. Нібы гэта не розныя людзі, а адзін чалавек, дужы, мнагарукі...

Грабці нялёгка — сена ледзьве віднеецца на цёмнай пакошы. Добра яшчэ, што месца роўнае — ні ямкі, ні купіны.

Затое напіць лягчэй... «Як там, ці ўпраўляюцца складаць копы?»

Праз некаторы час Алена заўважыла, што стала адставаць. Маланння выйшла наперад. «Жылаватая»,— успомніліся Алене словы людзей, якім даводзілася працаваць са старою.

Тыя казалі, што Маланння — нястомная і што мала хто можа зраўняцца з ёю ў працы.

Цяпер Алена ўжо не думала пра тое, каб выперадзіць

Маланню, а старалася як-небудзь параўняцца са старою. Яна пачала хутчэй грабці, мацней кідаць граблі, коцячы вал, і неўзабаве дагнала Маланню.

Доўгі час яны зноў ішлі поруч. Алена не здавалася, аднак яна стала адчуваць, што ёй з кожнай хвілінай усё больш не хапае паветра, што яе рукі дрыжаць ад знямогі.

«Зараз прыцішыць»,— думала яна пра старую, але тая не прыпынялася, усё ішла і ішла наперад. І Алена не вытрымала, пачала пакрысе адставаць...

Зноў палыснула бліскавіца. Недзе зусім побач раскацiста бабахнуў гром — нібы штосьці агромністае звалілася на зямлю і з трэскам разляцелася на дробныя чарапкі. Зямля скаланулася.

— Ой, матанькі! — спалохана прысела Маланння.— Пранясі ты, акаянны, стараною...

І зноў — цішыня. «Вусцішнасць якая! — падумала Алена.— Каб толькі не лінуў зараз».

Неспадзявана аднекуль з боку лесу вырваўся парывісты вецер, з посвістам і віскам прамчаўся над пракосамі, шпурнуў у Аленін твар абярэмкам сена. Вакол адразу пацямнела. Шыю абліло свежасцю і холадам, быццам вадою. Алена гукнула Маланню і Лізавету:

— Капіць! Хутчэй! — Яна кінулася ў цемру.

Колькі часу працавалі — не ведалі. Можа гадзіну, можа болей, а можа і менш за паўгадзіны.

Яны мала не паспелі скончыць. Грабцы ўжо былі пры самым лазняку, а тыя, што кашлі, складалі ледзь не апошнюю капу, калі зашумеў дождж.

Дождж валіў сцяною, і яго шум было чуваць яшчэ здалёк. З неба адразу секанула вадзяною хваляю.

А ў наступную хвіліну ўсё навокал танула ў шуме...

Алена спярша намерылася была падграбці сена вакол капы, але дождж так сыпануў, што яна, як прыйшлося, ускінула граблі ды наўпрасткі пашыбавала да бліжэйшага дубочка, які прыкмеціла, калі грэбла пры ім сена.

Тут толькі, прыціснуўшыся да дубка і аддыхваючыся, слухаючы, як угары порстка лапоча ад дажджу лісце, яна адчула, што адзежа ўся прамокла і прыліпла да цела. Прабіраў холад...

«А іншыя дзе? Дзе Маланння, дзе Лізавета? Мабыць, пабеглі да буданоў... Трэба было б і мне... Усё адно змокла...»

Але выбірацца з-пад дубка, які хоць і ненадзейна, а ўсё ж хаваў ад дажджу, выбірацца пад ручаі, што, як з латакоў, шчодра ліліся з неба,— не наважылася. З лісця на галаву сыпаліся важкія і халодныя кроплі, цяклі па твары, сплывалі ў рот... Яна выцерла твар мокрай далонню...

«Усё-ткі ўправіліся»,— падумала яна, і ўсярэдзіне, у грудзях, пацяплела.

Яна думала пра тое, што ўдзень, як толькі перастане дождж, скончаць касіць той лапік, які застаўся, што, калі здарыцца добрае надвор'е, дні за два ўсё прасохне і можна будзе ўсё прыбраць і застагаваць, а людзей накіраваць на поле, на жніво — там яны даўно патрэбны...

А дождж сек і сек па маладым дубку, і ўгары нясціхна лапатала лісце, і ручай за ручаём сплывалі на яе галаву, твар; аднак Алене было светла і лёгка. Ён цяпер ужо не трывожыў так, як раней, гэты нежаданы дождж.

1947

Іван Мележ

Нарадзіўся 08.02.1921 г. у вёсцы Глінішчы Хойніцкага раёна Гомельскай вобласці.

Пасля заканчэння сярэдняй школы (1938) працаваў у Хойніцкім райкоме камсамола. У 1939 годзе паступіў у Маскоўскі інстытут гісторыі, філасофіі і літаратуры. З першых дзён Вялікай Айчыннай вайны на фронце. У 1942 годзе цяжка паранены. Пасля лячэння яго адправілі ў тыл. У 1943 годзе выкладаў ваенную падрыхтоўку і адначасова вучыўся на філалагічным факультэце ў Беларускім дзяржаўным універсітэце, які знаходзіўся на станцыі Сходня пад Масквой. Закончыў універсітэт ужо ў Менску ў 1945 годзе, паступіў у аспірантуру і выкладаў беларускую літаратуру. І.Мележ працаваў у рэдакцыі часопіса «Полымя», у ЦК КПБ. Выбіраўся дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР (1967-1976), быў старшынёй Беларускага камітэта абароны міру і членам Сусветнага Савета Міру. Член СП Беларусі з 1945 года.

Выйшлі зборнікі аповесцей, апавяданняў, нарысаў, крытычных артыкулаў: «У завіруху» (1946), «Гарачы жнівень» (1948), «Заўсёды наперадзе» (1948), «Блізкае і далёкае» (1954), «У гарах дажджы» (1957), «Што ён за чалавек» (1961), «Жыццёвыя клопаты» (1975), «Белыя вішні і яблыні» (1976) і інш. Аўтар раманаў «Мінскі

напрамак» (1950, кн. 1; 1952, кн. 1-3; дапрацаванае выданне ў 1974), цыкла раманаў «Палеская хроніка» - «Людзі на балоце» (1962), «Подых навальніцы» (1966), «Завеі, снежань» (1978). У 1969-1971 гг. выйшаў збор твораў у 6-і, у 1979-1985 гг. - у 10 тамах.

«У аснове Мележавага мастацкага свету - багаты рэальны свет простых людзей у іх адзінстве з прыродай, з зямлёй. Пісьменнік падае сваіх герояў ва ўсёй іх жыццёвай канкрэтнасці. Яны быццам выхаплены з жыцця. І не аддзелены ад яго, пададзены разам з жыццём, якое іх акружае, з якім яны пастаянна ўзаемадзейнічаюць» (С. Андраюк).

Іван Мележ узнагароджаны двума ордэнамі Працоўнага Чырвонага Сцяга, ордэнамі Чырвонай Зоркі, «Знак Пашаны» і медалямі.

Лаўрэат Літаратурнай прэміі імя Якуба Коласа (1962, за раман «Людзі на балоце»), Ленінскай прэміі (1972, за раманы «Людзі на балоце» і «Подых навальніцы»), Дзяржаўнай прэміі БССР імя Якуба Коласа (1976, за кнігу «Жыццёвыя клопаты»).

Народны пісьменнік БССР (1972).

Памёр 09.08.1976 г.

Падрыхтаванае на падставе: Мележ Іван, Збор твораў. У 10-ці т. Т. 1: Апавяданні, аповесці.— Мн.: Маст. літ., 1979.— 448 с., 5 л. іл.

Літаратурная спадчына лаўрэата Ленінскай прэміі, народнага пісьменніка Беларусі Івана Паўлавіча Мележа (1921-1976) стала нашым нацыянальным гонарам. Гэты дзесяцітомны Збор яго твораў уключае ў сябе ўсё лепшае, што створана пісьменнікам.

Першы том склалі апавяданні і аповесці Івана Мележа. У томе публікуецца прадмова доктара філалагічных навук, прафесара і пісьменніка Алеся Адамовіча, а таксама каментарыі.

Рэдактар: У. В. Гніламёдаў